

انگیزه‌های نماز خواندن و بازخورد دانشجویان نسبت به نماز

The Effects of Praying Motives on Students' Attitudes Toward Performing Their Prayers

Changiz Rahimi, PhD
Shiraz University

Razieh Nasirzade
Shiraz University

راضیه نصیرزاده
دانشگاه شیراز

دکتر چنگیز رحیمی
دانشگاه شیراز

Abstract

In order to investigate the effects of praying motives on people's attitudes towards praying, 1100 students of Shiraz University were randomly selected and answered a 77-item questionnaire developed by the researcher. Results showed that those who pray for religious or psychological reasons had significantly more positive attitudes towards praying than those who pray as a habit. Also those who pray as a habit are significantly less familiar with principles of prayer than the other groups. The participants' perception of the mass prayer's leader and their attitudes toward other people's familiarity with the principles of prayer were not statistically significant.

Key words : prayer, motive, attitude, performing a religious duty.

Correspondence concerning this article should be address to Changiz Rahimi. Department of Clinical Psychology, Shiraz University. Electronic mail may be sent to email : Crahimi@hotmail.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیر انواع انگیزه‌های نماز خواندن بر نحوه بازخورد افراد نسبت به نماز بود. بدین منظور تعداد ۱۱۰۰ نفر از دانشجویان دانشگاه شیراز با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب شدند و پرسشنامه محقق ساخته شامل ۷۷ سؤال را تکمیل کردند. نتایج نشان دادند کسانی که با انگیزه ادای تکلیف شرعی و یا کشف آرامش روانی نماز می‌خواندند در مقایسه با کسانی که برحسب عادت نماز می‌خواندند بازخورد مثبت‌تری نسبت به نماز خواندن داشتند. همچنین کسانی که از روی عادت نماز می‌خواندند به طور معناداری نسبت به گروه‌های دیگر کمتر با احکام و مسایل نماز آشنا بودند. تفاوت بین ادارک آزمودنیها از ویژگیهای امام جماعت و بازخورد آنها نسبت به علاقه و اشتیاق اجتماعی نسبت به احکام نماز معنادار نبود، اما از لحاظ بازخورد پاسخ‌دهندگان نسبت به نماز بین گروه‌های مختلف تفاوت‌های معناداری به دست آمد.

واژه‌های کلیدی : نماز، انگیزه، بازخورد، ادای تکلیف شرعی.

مقدمه

امروزه پیشرفتهای شگرف در زمینه وسایل ارتباط جمعی و اطلاع‌رسانی، ارزشها و بازخوردهای^۱ جدید و ناهمخوان با زمینه‌های فرهنگی و اعتقادی را در جوامع مختلف به وجود آورده است و با ایجاد آسیبهای فکری، ارزشی و اجتماعی شدید، افراد جوامع را در معرض بحرانهای فکری و اعتقادی جدی قرار داده است. در این حالت بحرانی، انسان احساس تنهایی و انزوا می‌کند و نیازمند معیارهای معنوی محکم و تعریف شده‌ای جهت یافتن راه خود و همچنین نیازمند یک مبدأ متعالی جهت تکیه بر آن است. بدون شک اعتقاد به دین و پرستش خداوند بزرگ تأمین‌کننده هر دو نیاز فوق است. در این میان با توجه به جایگاه نماز در جامعه مذهبی ما و تأثیر آن بر انسان، ضروری است مؤلفه‌های مختلف مرتبط با نماز مانند انگیزه و نحوه بازخورد افراد را که از نظر روانی و اجتماعی بر شیوه تفکر و رفتار آنها اثر می‌گذارند، مورد مطالعه علمی قرار گیرند. با توجه به اینکه افراد با انگیزه‌های متفاوتی نماز می‌خوانند احتمالاً تأثیر نماز بر بازخورد آنان متفاوت است. در این پژوهش دو موضوع انگیزه و بازخورد و ارتباط آنها با نماز بررسی می‌شود.

روانشناسی می‌خواهد به این سؤالها پاسخ دهد که انسان چرا و به چه منظوری رفتار می‌کند؟ چرا برخی از کارها را انجام می‌دهد و از بسیاری از آنها دوری می‌گزیند؟ چگونه یک رفتار منحرف می‌شود؟ چه نیازها و کششهایی باعث حرکت انسان می‌شوند؟ در واقع انگیزش علل رفتار و این که چرا انسان در مواقع مختلف دست به رفتارهای متفاوت می‌زند، تبیین می‌کند. نظریه‌های مختلف روانشناختی به شکلهای متفاوتی به تبیین پدیده انگیزه پرداخته‌اند. بر خلاف فروید^۲ که رفتار را نتیجه تعارض بین نیاز و دفاع علیه آن می‌دانست، از دیدگاه انسانی نگر خود شکوفایی بالاترین منبع انگیزه است (آرکز و گراسک، ۱۹۷۷). در نظریه‌های شناختی رفتارهای انسان تابع انتخابهای منطقی او هستند (هک هاوزن، ۱۹۷۷، ۱۹۸۰؛ واینر ۱۹۷۴، ۱۹۸۰). در اکثر نظریه‌ها رفتار انسان هدفدار و بر اساس ماهیت یک

عمل یا اهداف آینده شکل می‌گیرد. بسیاری از نظریه‌پردازان معتقدند چندین انگیزش کلی در جهان وجود دارد که به رفتار انسان نیرو می‌دهد و آن را مهار می‌کند (وگ، ۲۰۰۱). به نظر نیمورتا، ریبجاوک و یاماچی (۲۰۰۱) افراد در فرهنگهای مختلف دارای الگوهای شناختی، هیجانی و انگیزشی‌ای هستند که آنها را قادر می‌سازد رفتارهای سازش‌یافته و متناسب با فرهنگ خود انجام دهند. توماسن، هالیگر و جزمه (۲۰۰۱) بر این باورند که در بررسی رابطه بین عمل و انگیزش باید هم عوامل فردی و هم عوامل موقعیتی در نظر گرفته شوند. در مجموع شیوه تفکر و عمل انسان ارتباط زیادی با انگیزشهای او دارد (کهل و اتکینسون، ۱۹۸۰).

پرداختن به بازخورد از این نظر مهم است که بر اساس بازخوردها می‌توان رفتار انسان در زمینه‌های مربوطه را پیش‌بینی کرد. هم‌چنین بازخوردها بر فرایندهای شناختی و ادراکی فرد اثر می‌گذارند و در عملکردهای روانی دخالت می‌کنند (گرین والد، ۱۹۸۹). از سوی دیگر بازخوردها می‌توانند باثبات، مؤثر بر رفتار و در مقابل تغییر مقاوم باشند (کروسنیک و پتی، ۱۹۹۵). به نظر کتل (۱۹۸۵) بازخورد از چهار مؤلفه موقعیت تحریک‌کننده، شدت علاقه، جریان پاسخ و موضوع بازخورد تشکیل شده است. بوهنر و ونکه (۲۰۰۲) بازخورد را ارزشیابی کلی یک موضوع فکری می‌دانند. هوگ و تری (۲۰۰۰) معتقدند بازخوردها ساختارهای شناختی غیرقابل مشاهده‌ای هستند که به صورت اجتماعی یادگرفته می‌شوند، تغییر می‌کنند و ابراز می‌شوند. نظریه‌های یادگیری و شناختی، با تأکید بر جنبه‌های متفاوتی از بازخورد، تعاریف دقیقتری برای آن ارائه داده‌اند. بر مبنای این نظریه‌ها اعتقادها و بازخوردها را مجموعه‌ای از عناصر شناختی، عاطفی و رفتاری مشخص می‌کنند (پاشا شریفی، ۱۳۸۱).

بین انگیزشها، بازخوردها و رفتارهای انسان پیوندهای عمیقی وجود دارد و عمدتاً تغییر رفتار و یا ایجاد رفتارهای خاص در انسان مستلزم تغییر انگیزشها و بازخوردها و یا ایجاد انگیزشها و بازخوردهای جدیدی

حاجت هنگام مواجهه با تهدید، ناتوانی و عجز به جا آورده می‌شوند، درحالی‌که به نظر می‌رسد نمازهای اهل تفکر برای دستیابی به کمال و تمامیت درونی خود باشد (جانسن، دی‌هارت و دن‌دراک ۱۹۹۰). این نوع نماز همچنین به درمان روانی از طریق کاهش آشفتگی و پریشانی در انواع خاصی از کسالتها کمک می‌کند (فینی و مالونی ۱۹۸۵). به نظر می‌رسد نمازهایی که برای کسب احساس آرامش به جا آورده می‌شوند و مربوط به رابطه انسان با خداوند هستند خشم را کاهش می‌دهند و با کاهش اضطراب به آرامش عضلانی کمک می‌کنند (کارلسون، بکاستا و سیمنتان، ۱۹۸۸). در مقابل نمازهای تشریفاتی و نمازهایی که صرفاً خم و راست شدن هستند ممکن است با شادکامی رابطه منفی داشته باشد (مک‌کالو و لارسون، ۱۹۹۹). در مورد نمازهای نیابتی هم تحقیقات بسیاری منتشر شده است (جویس و ولدون، ۱۹۶۵؛ کالیپ، ۱۹۶۹؛ والکر، تونیگان، میلر، کامر و کالیچ، ۱۹۹۷؛ مک‌کالو و لارسون، ۱۹۹۹). به نظر برون (۱۹۹۴) نمازهایی که به قصد برآورده شدن حاجت خوانده می‌شوند از نمازهایی که صرفاً برای خشنودی پروردگار به جا آورده می‌شوند، متداولترند.

اکثر تحقیقات مربوط به بازخورد نسبت به نماز در داخل کشور در سطح مدارس انجام گرفته است. طالبان (۱۳۷۸)، ابراهیم‌زاده (۱۳۸۰) و خشنود مقدم و جعفری (۱۳۸۰) بازخورد دانشجویان را نسبت به نماز مثبت گزارش کرده‌اند. نتایج پژوهش مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (۱۳۸۰) نیز گرایش دانشجویان را نسبت به نماز از نظر اعتقادی و رفتاری مثبت گزارش می‌کند. علاوه بر این دانشجویان هم در زندگی فردی و هم در زندگی اجتماعی خود گرایش بالایی به نماز خواندن دارند. ابراهیم‌زاده (۱۳۸۰) به عدم وجود رابطه معنادار بین وضعیت تأهل، تقید والدین دانشجویان نسبت به نماز، تحصیلات عالی والدین، سن و ترم تحصیلی با گرایش نسبت به نماز اشاره می‌کند. برخی از پژوهشها بر تأثیر نحوه برخورد امام جماعت و محیط فیزیکی نمازخانه (نفیسی و دیانت، ۱۳۸۰)، تأثیر جنس (به نفع

در او است. در جامعه ما تقویت و پرورش ارزشهای الهی و اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به نظر می‌رسد میزان گرایش به نماز و نیایش می‌تواند شاخص قابل اعتمادی برای سنجش میزان گرایش جامعه به معنویت باشد. از سوی دیگر دانشگاه به عنوان یک نهاد فرهنگی نمی‌تواند نسبت به ارزشهای اسلامی، معنویت و نماز بی‌تفاوت باشد. با توجه به اینکه دینداری در دانشگاه همراه با تفکر، تعقل و دانش است، نهادینه کردن هر چه بیشتر آن نیاز به تبیین نظری مباحث دینی دارد. در این مطالعه ابتدا به بررسی پژوهشهای انجام شده در مورد انواع نماز و انگیزه‌های نماز خواندن و بازخورد نسبت به نماز می‌پردازیم و سپس تأثیر انگیزه‌های نماز خواندن بر بازخورد نسبت به نماز را در بین دانشجویان دانشگاه شیراز، بررسی می‌کنیم.

نماز اغلب به عنوان هسته دین (برون، ۱۹۹۴؛ باتریک، ۱۹۴۲؛ هیلر، ۱۹۳۲) و یا مهمترین شکل عملی دینداری (ترایر و شوپ، ۱۹۹۱) محسوب می‌شود و نقش مهمی در تأمین سلامت روانی انسان ایفا می‌کند. اسپیلکا، هود، هانز برگر و گورسوچ (۲۰۰۳) علت محبوبیت نماز در زندگی اکثر مردم را به خاطر نقش مهم آن در مقابله با مشکلات و بحرانهای زندگی می‌دانند. معمولاً افراد با انگیزه‌های متفاوتی نماز می‌خوانند. فوستر (۱۹۹۲) ۲۱ شکل مختلف نماز و لد و اسپیلکا (۲۰۰۲) ۴ تا ۹ نوع نماز را گزارش کرده‌اند. دیوید، لد و اسپیلکا (۱۹۹۲) متداولترین اشکال نماز را نماز حاجت، نماز برای ادای تکلیف، نماز برای کسب آرامش، نماز توبه، نماز شکر، نماز نیابتی، نماز برای خودسازی، و نماز از روی عادت دانسته‌اند. بسیاری از نمازگزاران درصددند با نماز خواندن چیزهایی مانند سلامتی، روابط میان فردی و موقعیتهای مالی را کسب کنند (ترایر و شوپ، ۱۹۹۱). در واقع می‌توان گفت که مردم نمازهایشان را انتخاب می‌کنند و در شرایط مختلف انواع متفاوت نماز خوانده می‌شود. برای مثال بیمارانی که بعد از گذشت ۵ سال از تشخیص اولیه سرطان سینه، شفا گرفته باشند بیشتر احتمال دارد نماز شکر به جا آورند (لد، میل مور و اسپیلکا، ۱۹۹۴). نمازهای

زنان) و افزایش سطح سواد والدین (اسماعیل‌زاده، ۱۳۸۰) در بازخورد مثبت دانشجویان نسبت به نماز تاکید کرده‌اند. برجعلی (۱۳۷۹) معتقد است ارزشهای مذهبی، در بین گروه نمونه دختران نسبت به گروه نمونه پسران از اعتبار و اهمیت بیشتری برخوردار است. طالبان (۱۳۷۸) در خصوص پایداری به نماز - بُعد مناسکی دین - نتیجه گرفته است که اکثر قابل توجه دانش‌آموزان نمازخوان بوده و به درجات متفاوت به این فریضه الهی پایبند هستند. پژوهش نفیسی و دیانت (۱۳۸۰) نیز نشان داد که کارمندان، اعضای هیأت علمی و دانشجویان خواندن نماز اول وقت را ترجیح می‌دهند. بازخورد افراد نسبت به مذهب در کشورهای غربی نیز مورد بررسی قرار گرفته است. مک‌کالو و لارسون (۱۹۹۱) و پولوما و گالوپ (۱۹۹۱) در پژوهش خود گزارش کردند که ۷۶٪ ساکنان ایالات متحده، نماز را در زندگی روزانه خود بسیار مهم گزارش کردند. نتایج یافته‌های پژوهش استرچ، کلسکی، سیلورستری، استرچ (۲۰۰۱) نشان داد که دینداری قلبی مردان و زنان ورزشکار بیشتر از مردان و زنان غیرورزشکار است. دالمن و فری (۱۹۹۹) گزارش کردند درصد بالایی از پزشکان حداقل به صورت هفتگی یا ماهیانه به وظایف مذهبی توجه دارند و تنها درصد اندکی بیان کردند که به خداوند اعتقاد ندارند. کوپینگ (۱۹۹۸) گزارش کرد که بیش از نیمی از سالخورده‌گان بیمار حداقل یک روز در هفته در مراسم مذهبی حضور می‌یافتند و یا به صورت روزانه یا بیشتر نماز می‌خواندند و یا کتاب مقدس را مطالعه می‌کردند. همچنین علاقه مذهبی با بیماریهای جسمانی و نشانه‌های افسردگی کمتری همراه بود. والکر، کجتین، بوچارد، لیکن، تلگن (۱۹۹۰) نیز معتقدند عوامل ژنتیکی و محیطی به طور یکسان در بازخورد افراد نسبت به مذهب مؤثرند. فرانسویس و برون (۱۹۹۱) به تأثیر منفی کلیساهای انگلستان بر بازخورد نسبت به نماز و فقدان تأثیر مدارس کاتولیک اشاره کرده‌اند.

هدف از این پژوهش بررسی تأثیر انگیزه‌های نماز خواندن دانشجویان دانشگاه شیراز بر نحوه بازخورد آنها نسبت به نماز است که به صورت چهار پرسش زیر مطرح شده است:

- ۱- آیا نوع انگیزه‌های نماز خواندن بر بازخورد فرد نسبت به نماز تأثیر دارد؟
- ۲- آیا انگیزه‌های نماز خواندن بر ادراک ویژگیهای امام جماعت به عنوان یکی از عوامل محدودکننده اقامه نماز تأثیر دارد؟
- ۳- آیا انگیزه‌های نماز خواندن بر بازخورد فرد نسبت به اشتیاق و علاقه اجتماعی در مورد نماز تأثیر دارد؟
- ۴- آیا انگیزه‌های نماز خواندن بر آشنایی فرد به احکام و مسایل نماز مؤثر است؟

روش

جامعه آماری عبارت است از کلیه دانشجویان دانشگاه شیراز در نیمسال دوم سال تحصیلی ۸۳-۸۲. نمونه پژوهش* ($n = 1100$) به شیوه تصادفی طبقه‌ای از بین دانشجویان انتخاب شد که در دامنه سنی ۴۲-۱۷ سال قرار داشتند و از نظر وضعیت تحصیلی در مقاطع کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکترا (۲۱ نفر) مشغول به تحصیل بودند. پژوهش حاضر از نوع توصیفی است. با استفاده از متون پژوهشی، پرسشنامه ۷۷ سؤالی برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز توسط محقق ساخته شد. قابلیت اعتماد^۱ پرسشنامه با استفاده از روش آماری تحلیل عاملی از نوع تأییدی و به روش مؤلفه‌های اصلی^۲ بررسی شد. مقدار عددی شاخص KMO^۳ برابر با ۰/۹۰ و مقدار عددی شاخص χ^2 در آزمون کرویت بارتلت^۴ برابر با ۱۲۹۷۹/۸۳ بود که در سطح ۰/۰۰۰۱ معنادار است و حکایت از کفایت نمونه و متغیرهای انتخاب شده برای انجام تحلیل عامل داشت. بر اساس تحلیل عامل انجام شده توأم با چرخش واریماکس^۵ بر روی گویه‌های

1. reliability

2. confirmatory principal components factor analysis

3. Kasier – Meyer – Olkin Measure of Sampling Adequancey

4. Bartlett's test of sphericity

5. varimax rotation

* پس از حذف پرسشنامه‌های ناقص (برحسب شاخصهای پاسخ داده نشده) تعداد افراد نمونه به ۷۳۳ نفر تقلیل یافت.

یافته‌ها

در این پژوهش آزمودنیها بر اساس چهار نوع انگیزش کلی شامل ادای تکلیف شرعی، عادت، رسیدن به آرامش روانی، و ترس از عذاب الهی برای نماز به چهار گروه متفاوت دسته‌بندی شدند. جدول ۱ شاخصهای توصیفی بازخوردهای گروههای مورد مطالعه نسبت به نماز خواندن را برحسب نوع انگیزش نشان می‌دهد. بیشترین تعداد آزمودنیها (n = ۴۴۳) برای کسب آرامش روانی نماز می‌خواندند و در مقابل کمترین تعداد افراد برحسب عادت نماز را به جا می‌آوردند (n = ۲۷). همچنین بعد از انگیزه کسب آرامش روانی، انگیزه ادای تکلیف شرعی قرار داشت (n = ۲۰۴) و تنها تعداد معدودی از آزمودنیها به خاطر ترس از عذاب الهی نماز می‌خواندند (n = ۵۹). جدول ۱ میانگین و انحراف معیار بازخورد افراد نسبت به نماز خواندن را در گروههای مختلف نشان می‌دهد. گروهی که برحسب عادت نماز می‌خواندند نسبت به سایر گروهها میانگین پایینتری کسب کردند ($\bar{x} = ۲۹/۸$)، اما تفاوت بین میانگینهای گروههای دیگر بسیار ناچیز بود.

پرسشنامه و با ملاک قراردادن مقادیر ویژه^۱ و شیب نمودار اسکری^۲ هفت مقیاس فرعی استخراج شد که عبارتند از: بازخورد نسبت به نماز، ویژگیهای امام جماعت، بازخورد نسبت به اشتیاق و علاقه اجتماعی نسبت به نماز، آشنایی با احکام و مسایل نماز، محدودیتهای ادراک شده اجتماعی در مورد نماز، محدودیتهای اجتماعی و محیطی در دانشگاه در مورد نماز و محدودیتهای فردی. اعتبار^۳ پرسشنامه با استفاده از روش آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت که مقدار آلفا برای کل پرسشنامه برابر با ۰/۹۱ و در مورد مقیاسهای فرعی از ۰/۴۳ تا ۰/۸۳ در نوسان بود. پرسشنامه با استفاده از مقیاس لیکرت^۴ نمره‌گذاری شد. با توجه به چهار گروه انگیزه (ادای تکلیف شرعی، عادت، رسیدن به آرامش روانی، و ترس از عذاب الهی) میانگینهای گروهها در چهار متغیر (بازخورد نسبت به نماز، تأثیر ویژگیهای امام جماعت در نماز، بازخورد نسبت به اشتیاق و علاقه اجتماعی نسبت به نماز، و آشنایی با احکام و مسایل نماز) با استفاده از روش آماری تحلیل واریانس یک راهه^۵ و آزمون تعقیبی توکی^۶ مقایسه شد.

جدول ۱: شاخصهای توصیفی بازخورد گروههای مورد مطالعه نسبت به نماز خواندن برحسب نوع انگیزه

انحراف معیار	میانگین	درصد	فراوانی	انگیزه
۳/۷۹	۳۲/۷	۲۷/۸۳	۲۰۴	ادای تکلیف شرعی
۵/۸۵	۲۹/۸	۳/۶۸	۲۷	عادت
۳/۹۸	۳۲/۶	۶۰/۴۳	۴۴۳	کسب آرامش روانی
۴/۱۹	۳۲/۱	۸/۰۴	۵۹	ترس از عذاب الهی

انگیزه ادای تکلیف شرعی و یا کسب آرامش روانی نماز می‌خواندند در مقایسه با کسانی که برحسب عادت نماز می‌خواندند نسبت به نماز خواندن بازخورد مثبت‌تری دارند. میانگین و انحراف معیار گروههای مختلف در مورد علاقه و آشنایی آزمودنیها با احکام و مسایل مربوط به نماز در جدول ۳ مشاهده می‌شود.

جدول ۲ نتیجه تحلیل واریانس یک راهه در مورد رابطه بین نوع انگیزه افراد و بازخورد آنها نسبت به نماز خواندن را نشان می‌دهد. مقایسه گروههای مختلف با استفاده از روش تحلیل واریانس یک راهه نشان داد که از لحاظ بازخورد نسبت به نماز خواندن بین چهارگروه تفاوت معنادار وجود دارد [F(۳,۶۷۴)=۴/۱۵۵ ، P<۰/۰۰۶]. نتایج آزمون تعقیبی توکی نشان داد کسانی که با

1. eigen values
2. scree plot
3. validity

4. likert
5. one – way analysis of variance
6. tukey honestly significant difference

جدول ۲: نتایج تحلیل واریانس بازخورد افراد نسبت به نماز خواندن بر اساس نوع انگیزه گروه‌های مورد مطالعه

منبع تغییر	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	نسبت F	سطح معناداری
بین گروهها	۲۰۲/۸۲	۳	۶۷/۶۰	۴/۵۵	۰/۰۰۶
درون گروهها	۱۰۹۶۶/۶۲	۶۷۴	۲۷۲/۱۶		
کل	۱۱۱۶۹/۴۴	۶۷۷			

جدول ۳: نتایج تحلیل واریانس حوزه علاقه و آشنایی با احکام و مسائل مربوط به نماز بر اساس نوع انگیزه گروه‌های مورد مطالعه

منبع تغییر	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	نسبت F	سطح معناداری
بین گروهها	۲۸۸/۴۸	۳	۷۶/۱۶	۵/۴۲	۰/۰۰۱
درون گروهها	۹۹۳۱/۸۷	۷۰۸	۱۴/۰۲		
کل	۱۰۱۶۰/۳۶	۷۱۱			

نداشت و همین طور انگیزه افراد برای نماز خواندن تأثیری بر ادراک ویژگی‌های امام جماعت به عنوان یکی از عوامل محدود کننده اقامه نماز نداشت.

در تبیین این یافته‌ها می‌توان گفت افرادی که با انگیزه ادای تکلیف نماز را به جا می‌آورند به نوعی در درون خود نسبت به ادای آن احساس تعهد کرده و در صورت به جا نیاموردن آن احساس گناه می‌کنند. به بیان دیگر نماز خواندن با این انگیزه نوعی التزام درونی ایجاد می‌کند. التزام درونی متضمن انتخاب یک چیز و پایبندی نسبت به آن است (نظیری، ۱۳۷۹) که این عنصر به نحو بارزی در نماز برای ادای تکلیف شرعی خود را نشان می‌دهد. یعنی ادای تکلیف شرعی یک وضعیت درونی است که باید آن را برگزید و درونی ساخت. درونی کردن^۱ اعتقاد خاصی مبتنی بر این تمایل است که می‌خواهیم رفتار و افکارمان درست باشد، بنابراین قبول آن اعتقاد پاداش درونی دارد (ارونسون^۲، ۱۳۸۱). این افراد با برخوردار بودن از احساس خود مهارگری^۳ نسبت به ادای این تکلیف احساس وظیفه و تعهد می‌کنند و احتمالاً سایر تکالیف دینی خود را نیز انجام می‌دهند، اما در مورد انگیزه عادت باید گفت رفتاری که ناشی از شرطی شدن باشد معمولاً به صورت عادت در می‌آید و اراده و عقل در

مقایسه گروه‌های مختلف با استفاده از روش تحلیل واریانس یک راه نشان داد که از لحاظ علاقه و آشنایی با احکام و مسائل مربوط به نماز بین چهار گروه تفاوت معنادار وجود دارد [$F(3, 708) = 5.42, P < 0.001$]. نتایج آزمون تعقیبی توکی نشان داد گروهی که از روی عادت نماز می‌خواندند به طور معناداری نسبت به سه گروه دیگر کمتر با احکام و مسائل نماز آشنا هستند. تحلیل واریانس انجام شده در مورد تأثیر ویژگی‌های امام جماعت بر نماز و بازخورد نسبت به علاقه و اشتیاق اجتماعی در مورد نماز بر اساس نوع انگیزه، تفاوت معناداری را بین گروه‌های مختلف نشان نداد.

بحث و تفسیر

در مجموع گروهی که با انگیزه ادای تکلیف شرعی و یا کسب آرامش روانی نماز می‌خواندند در مقایسه با گروهی که برحسب عادت نماز می‌خواندند بازخورد مثبت‌تری نسبت به نماز خواندن داشتند. همچنین افرادی که از روی عادت نماز می‌خواندند به طور معناداری نسبت به سه گروه دیگر کمتر با احکام و مسائل نماز آشنا بودند، اما انگیزه‌های مختلف نماز خواندن ارتباطی با بازخورد افراد نسبت به علاقه و اشتیاق اجتماعی آنها در مورد نماز

1. internalization

2. Aronson, E.

3. self-control

برکت از روزی و مورد محاسبه شدید قرار گرفتن در روز قیامت و مواردی از این قبیل. افرادی که به خاطر ترس از عذاب پروردگار نماز را به جا می‌آورند نیز، با توجه به این مسأله که عدم آگاهی نسبت به مسائل و احکام مرتبط به نماز باعث می‌شود آنها به خوبی از عهده ادای نماز بر نیایند برای اجتناب از عذاب الهی به کسب آگاهی نسبت به احکام نماز می‌پردازند. اما به این دلیل که کسب پاداش در مقایسه با تنبیه موجب پیدایش رفتار رضایتبخش‌تر و مؤثرتر می‌شود این افراد در مقایسه با افرادی که نماز را به قصد کسب آرامش روانی برپا می‌دارند در آشنایی با مسائل و احکام نماز نمره‌های پایینتری کسب می‌کنند. از سوی دیگر افرادی که با انگیزه ادای تکلیف شرعی نماز می‌خوانند چون افرادی وظیفه‌مدار هستند برای ادای بهتر و بیشتر تکلیف خود نیازمند آشنایی با سایر مسائل و احکام مربوط به نماز هستند. توجه به این نکته که عادت مقدمه عقلانی و ارادی یک رفتار را از بین می‌برد، آن را خودکار و خود به خود می‌سازد، انسان را مانند ماشین، آلت اجرای حرکات معین می‌کند و روح ابتکار، خلاقیت، نوآوری و احساس مسؤولیت را در او خفه می‌کند احتمالاً پاسخی به این پرسش است که چرا افراد با انگیزه عادت، پایینترین نمره‌ها را در حوزه آشنایی با سایر مسائل و احکام مرتبط با نماز، در مقایسه با سایر انگیزه‌ها گزارش کرده‌اند. در واقع فردی که انگیزه‌اش از نماز خواندن عادت است، عادت برای او نوعی مزاحمت تلقی می‌شود که باید آن را رفع کند در غیر این صورت از درون آزار می‌بیند.

با توجه به آن چه گفته شد می‌توان این‌گونه نتیجه‌گیری کرد که عبادت را نباید بر روح و روان تحمیل کرد. هدف تربیت باید پرورش انسانی باشد که با تکیه بر اراده و عقل و از سر تکلیف عمل کند نه برحسب عادت.

در حالی که نفیسی و دیانت (۱۳۸۰) در تحقیق خود به تأثیر نحوه برخورد امام جماعت و محیط فیزیکی نمازخانه بر دانشجویان اشاره کرده‌اند، یافته‌های تحقیق حاضر نشان داد که این موضوع با نوع انگیزه دانشجویان در ارتباط با نماز ارتباط ندارد.

انجام آن نقش بازی نمی‌کند، و در نتیجه کار نیز از سر تکلیف صورت نمی‌پذیرد؛ بلکه از پی تمایلی است که بر اثر تکرار زیاد عمل در فرد به وجود آمده و گریزی از آن نمی‌تواند داشته باشد. به کودکی که آموخته‌ایم برای نماز به شکلی خاص و در جهتی معین بایستد، در حقیقت هیچ‌گونه تبیینی صورت نمی‌گیرد. مثلاً چرا باید نماز خوانده شود؟ در واقع صرفاً شرایطی را ایجاد می‌کنیم (با الزام یا غیر الزام) تا فرد کاری را انجام دهد. منبع این انگیزه در بیرون قرار دارد. این نکات نشان می‌دهند چرا افرادی که با انگیزه ادای تکلیف شرعی نماز می‌خوانند در مقایسه با افرادی که عادت کرده‌اند نماز بخوانند نسبت به نماز خواندن بازخورد مثبت‌تری دارند. اما در مورد افرادی که با هدف کسب آرامش روانی نماز می‌خوانند، چون انگیزه درونی است و از طرفی کسب آرامش روانی برای افراد نوعی تقویت محسوب می‌شود این افراد از بازخورد مثبتی نسبت به نماز برخوردار هستند. این یافته اگرچه نتایج به دست آمده در تحقیقات ابراهیم‌زاده (۱۳۸۰) و مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (۱۳۸۰) در مورد مثبت بودن بازخورد دانشجویان در مورد نماز همسان است اما نشان می‌دهد که بازخورد آنها با توجه به نوع انگیزه‌ها از سطوح مختلفی برخوردار است و بر رفتار و عملکرد آنها اثر می‌گذارد. این تأثیر بر رفتار را می‌توان در تأثیر نقش انگیزه‌های نماز بر سطح آشنایی دانشجویان با احکام و مسایل نماز مشاهده کرد.

یافته دیگر این پژوهش نشان داد گروهی که از روی عادت نماز می‌خوانند به طور معناداری نسبت به سه گروه دیگر کمتر با احکام و مسائل نماز آشنا هستند. این موضوع را می‌توان در ارتباط با درونی‌کردن و تجارب درونی فرد تبیین کرد. فردی که برای کسب آرامش روانی به نماز خواندن روی آورده است برای تجربه حداکثر آرامش و تقویت تلاش می‌کند. پس برای این افراد کسب آگاهی در مورد سایر احکام نماز برای کسب حداکثر آرامش از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است. در تعالیم اسلامی ما آیات و روایات فراوانی در مورد انسانهایی که نماز را ترک می‌کنند یا نسبت به آن بی‌اعتنا هستند به چشم می‌خورد، از جمله برداشته شدن

اهمیت نماز در فرهنگ اسلامی و نقش تربیتی، معنوی و اجتماعی آن در بین مسلمانان عصری روشن و بدیهی است. تأثیری که توسعه فرهنگ نماز در شخصیت و شیوه‌های رفتاری، مناسبات زندگی و فرهنگ عمومی جامعه کنونی ما می‌تواند به جای بگذارد، حائز اهمیت است. به همین جهت ضروری است که بدانیم چه عناوین و موضوعاتی در حال حاضر دارای اهمیت خاص هستند تا بتوانیم پژوهش‌های مربوط به نماز را در آن راستا سوق دهیم. البته قضاوت درباره اولویت موضوعهای پژوهش مرتبط با توسعه فرهنگ نماز به نوبه خود مبتنی بر پیش فرضها و ملاک‌هایی است که پذیرفته می‌شوند.

در خلال انجام پژوهش پیرامون انگیزه‌های نماز خواندن و مقایسه آن در دانشجویان دانشکده‌های مختلف و نیز تأثیر انگیزه‌های نماز خواندن بر بازخورد نسبت به نماز و ادراک محدودیتهای فردی و اجتماعی آن سؤالات متعددی پیرامون موضوع پژوهش از ابعاد مختلف مطرح می‌شود. بررسی تحول مفهوم نماز خواندن در کودکان و نوجوانان، تأثیر انگیزه‌های نماز خواندن بر مؤلفه‌های بهداشت روانی مانند احساس شادکامی، رضایتمندی و حرمت خود و نیز تأثیر انگیزه‌های نماز خواندن بر شخصیت فرد، پرسشهایی هستند که راهبردهای پژوهشگران علاقه‌مند را در آینده ترسیم می‌کنند.

انجام پژوهش با مطرح کردن انگیزه‌های دیگری مانند برآورده شدن حاجات، خودسازی، به‌جا آوردن شکر پروردگار و مقایسه بین فرهنگی انگیزه‌های نماز خواندن نیز می‌تواند در آینده توسط جوانان علاقه‌مند این آب و خاک به بوته آزمایش سپرده شود.

منابع

ابراهیم‌زاده، ف. (۱۳۸۰). نگرش دانشجویان دختر رشته پرستاری دانشگاه آزاد واحد شیروان در مورد اثرات نماز در رفع مشکلات روانی آنها، کتاب نماز و دانشگاه مجموعه مقالات برگزیده یازدهمین اجلاس سراسری نماز. مؤلف: دبیرخانه دائمی اجلاس سراسری نماز. تهران، ستاد اقامه نماز، ۱۱-۳۶.

ارونسون، ای. (۱۳۸۱). روانشناسی اجتماعی، مترجم ح. شکرکن.

تهران، رشد، تاریخ انتشار اثر اصلی ۱۹۹۹، چاپ هشتم.

اسماعیل‌زاده، م. (۱۳۸۰). بررسی نظر دانشجویان دانشکده علوم پزشکی شهید بهشتی در مورد نماز جماعت و مسجد دانشگاه. کتاب نماز و دانشگاه. مجموعه مقالات برگزیده یازدهمین اجلاس سراسری نماز. مؤلف: دبیرخانه دائمی اجلاس سراسری نماز. تهران، ستاد اقامه نماز، ۹۲-۷۷.

برجعی، م. (۱۳۷۹). رابطه بین ویژگیهای شخصیتی نوجوانان و نظام ارزشی آنها با تأکید بر ارزشهای مذهبی و عمل به باورهای دینی. فصلنامه نیایش، ۱ و ۲، ۹۶-۱۳۰.

پاشا شریفی، ح. (۱۳۸۱). اصول روانسنجی و روان‌آزمایی. تهران: رشد.

خشنود مقدم، ع. و جعفری، م. ت. (۱۳۸۰). بررسی و تحلیل جایگاه نماز در میان دانشجویان. کتاب نماز و دانشگاه. مجموعه مقالات برگزیده یازدهمین اجلاس سراسری نماز. مؤلف: دبیرخانه دائمی اجلاس سراسری نماز. تهران، ستاد اقامه نماز، ۱۷۰-۱۶۱.

طالبان، م. (۱۳۷۸). بررسی تجربی نقش نماز در تقلیل بزهکاری. فصلنامه نیایش، ۳، ۱۳۹-۱۲۷.

مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (۱۳۸۰). سنجش گرایش به نماز در بین دانشجویان. فصلنامه نیایش، ۷ و ۸، ۱۹۶-۲۱۶.

نظیری، م. (۱۳۷۹). آسیب‌شناسی تربیت دینی. فصلنامه نیایش، ۴، ۹۵-۵۲.

نفیسی، ح. و دیانت، م. (۱۳۸۰). بررسی و تحلیل جایگاه نماز در میان دانشجویان. کتاب نماز و دانشگاه. مجموعه مقالات برگزیده یازدهمین اجلاس سراسری نماز. مؤلف: دبیرخانه دائمی اجلاس سراسری نماز. تهران، ستاد اقامه نماز، ۴۶-۳۷.

Arkes, H. R., & Garske, J. P. (1977). *Psychological theories of motivation*. 2th. Ed., Belmont, California : Wadsworth, Inc.

Bohner, G., & Waelenke, M. (2002). *Attitude and attitude change*. New York : Psychology Press, Ltd.

Brown L. B. (1994). *The human side of prayer : The psychology of praying*. Birmingham Al : Religious Education Press.

Buttrick, G. A. (1942). *Prayer*. NewYork : Abingdon - cokesbury.

- contextual on attitude – behavior correspondence, attitude change, and persuasion.* In : Attitudes, behavior, and social context : the role of norms and group membership. By : D. J. Terry & M. A. Hogg (Eds.). P. 1-9.
- Janssen, J., De hart, J. & Den Draak, C. (1990).** A content analysis of the praying practices of Dutch Youth. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29, 99-107.
- Joyce, C. R. B., & Weldon, R. M. C. (1965).** The objective efficacy of prayer : A double-bind clinical trial. *Journal of Chronic Diseases*, 18, 367-377.
- Koenig, H. G. (1998).** Religious attitudes and practices of hospitalized medically ill older adults. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 13 (4), 213-224.
- Krosnik, J. A. & Petty, R. E. (1995).** *Attitude strength : Antecedents and consequences.* New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates.
- Kuhl, J., & Atkinson, J. W. (1980).** *Motivation, thought, and action.* New York : Praeger Publishers.
- Ladd, K. L., Milmore, S., & Spilka, B. (1994).** *Religious schemata : Coping with breast cancer.* Paper presented at the Annual Convention of the Rocky Mountain Psychological Association, Las Vegas, Ny.
- Ladd, K. L., Spilka B. (2002).** In ward, out ward, and up ward : Cognitive aspects of prayer. *Journal of Scientific Study of Religion*, 41, 475-484.
- MC Cullough M. E., & Larson, D. B. (1999).** *Prayer.* in W. R. Miller (ED.), *integrating spirituality into treatment Association* (PP : 85-110). Washington, Dc : American Psychology.
- Niemivirta, M. Rijavec, M., & Yamauchi, H. Carlson, C. R., Bacaseta, P. E., & Simantan, D. A. (1988).** A controlled evaluation of devotional meditation and progressive relaxation. *Journal of Psychology and Theology*. 16, 362-368.
- Cattell, R. B. (1985).** *Human motivation and the dynamic cultures.* New York : Praeger Publishers.
- Daleman, T. P., & Frey, B. (1999).** Spiritual and religious beliefs and practices of family physicians : A national survey. *Journal of Family Practice*. 48 (2), 98-104.
- David, J. Ladd, K., & Spilka, B. (1992).** *The multidimensionality of prayer and its role as a source of secondary control.* Paper Presented at the Annual Convention of the American Psychological Association, Washington, DC.
- Finney, J. R., Malony, H. N. (1985).** Contemplative prayer and its use in psychotherapy : A theoretical model. *Journal of Psychology and Theology*, 13, 172-181.
- Foster, R. J. (Editor) (1992).** *Prayer : finding the heart's true home.* San Francisco: Harper.
- Francis, L., & Brown, L. B. (1991).** The influence of home, church and school on prayer among sixteen - year - old adolescents in England. *Review of Religious Research*. 33, 112-122.
- Greenwald, A. G. (1989).** *Why are attitudes important?* In : Attitude structure and function. By A. R. Pratkanis; S. J. Brecklerand & A. G. Greenwald (Eds.), P. 1-10.
- Heckhausen, H. (1977).** Achievement motivation and its constructs: A cognitive model. *Motivation and Emotion*; 1, 283-329.
- Heiler, F. (1932).** *Prayer : a study in the history and psychology of religion.* New York : Oxford University Press.
- Hogg, M. A.; & Terry, D. J. (2000).** *Social*

- Walker, N. G., Kojetin B. A., Bouchard, T. J., Lykken, D. T., & Tellegen, A. (1990).** Genetic and environmental influences on value : A study of twins reared apart and together. *Psychological Science, 1*, 138-142.
- Walker, S. R., Tonigan, J. S., Miller, W. R., Comer, S., & Kahlich, L. (1997).** Intercessory prayer in the treatment of alcohol abuse and dependence : A pilot investigation. *Alternative Therapies, 3*, 79-86.
- Wegge, J. (2001).** *Motivation, information processing and performance.* In : Trends and prospects in motivation research. By: A. E. Efklides; J. Kuhl & R. M. Sorrentiao (Eds.), Netherlands : Kluwer Academic Publishres, 270 – 296.
- Weiner, B. (1974).** *Theories of motivation.* Chicago : Markham.
- Weiner, B. (1980).** *Human motivation.* New York : Holt, Rinehart and Winston.
- (2001).** *Goal orientations and action-control beliefs.* In : Trends and prospects in motivation research. By : A. E. Efklides; J. Kuhl & R. M. Sorrentiao (Eds.), Nethedrlands : Kluwer Academic Publishres, 163-183.
- Poloma, M. M., & Gallup, G. H. (1991).** *Varieties of prayer : A survey report.* Philadelphia: Trinity Press International.
- Spilka, B., Hood, J. R. R. W., Hunsberger, B., & Gorsuch, R. (Editors). (2003).** *The psychology of religion.* New York : The Guilford press.
- Storch, E. A., Kolsky A. R., Silverstri, S. M., & Storch J. B. (2001).** Riligiosity of elite college Athletes. *Sport Psychologist. 15 (3)*, 346-351.
- Trier, K. K., & Shupe A. (1991).** Prayer : religiosity and healing in the heartland, USA : *A Research note Review of Religious Research, 32*, 351-358.
- Thomassen, T. S.; Halliger, H., & Gjesme, T. (2001).** Experimentally induced effects of goal distance in time on the relations between achievements motives, future time orientation and indications of performance in sports. In : Trends and prospects in motivation research. By : A. E. Efklides; J. Kuhl & R. Colipp P. J. (1969). The efficacy of prayer : A triple- blind study. *Medical Times, 97*, 201-240.